



*Mahmadiyov ASADOV,*  
TDO‘TAU dotsenti, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori  
E-mail: asadov@navoiy-uni.uz

QarDU professori, f.f.d D. To‘rayev taqrizi asosida

### KAMYU VA X.DO‘STMUHAMMAD ASARIDA “YOLG‘IZLIK MOTIVI”

Annotatsiya

Hozirgi ilm-fan, texnika taraqqiy etgan davrda, adabiyotda modernizm, postmodernizm oqimlari yetakchi bo‘lib turgan ayni paytda psixologiya, falsafa, estetika, adabiyot sohaslarida global masalaga aylangan shaxs yolg‘izligi bugun tom ma‘noda sindrom darajaga ko‘tarildi. Yolg‘izlik mavzusi ayni damda adabiyotda ham global masala ekanligidan kelib chiqib, mazkur maqolada “yolg‘izlik motivi”ning ayrim talqinlari tahlil etilgan. Maqolada Alber Kamyuning “Begona” hamda Xurshid Do‘stmuhammadning “Donishmand Sizif” romanlari qahramonlarining yolg‘izlik holatlari, ular yolg‘izligining tarixiy-mifologik, badiiy-psixologik omillari nazariy asoslangan, ayni obrazlararo umumiy va farqli jihatlari tahlil qilingan.

**Kalit so‘zlar:** Yolg‘izlik, kimsasizlik, begonalik, absurd holat, milliy ruh, xarakter, jamiyat, axloq.

### “THE LONELY MOTIF” IN THE WORK OF CAMUS AND H. DOSTMUHAMMAD

Annotation

In the current era of advanced science and technology, where modernism and postmodernism are leading in literature, individual loneliness, which has become a global issue in the fields of psychology, philosophy, aesthetics, and literature, has literally risen to the level of a syndrome today. Based on the fact that the theme of loneliness is a global issue in literature at the moment, this article analyzes some interpretations of the “motive of loneliness”. The article analyzes the loneliness of the heroes of Albert Camus’s “The Stranger” and Khurshid Dostmuhammad’s “The Wise Sisyphus”, the historical-mythological, artistic-psychological factors of their loneliness, and the common and different aspects of the characters.

**Key words:** Loneliness, desolation, alienation, absurd situation, national spirit, character, society, morality.

### «МОТИВ ОДИНОЧНОСТИ» В ТВОРЧЕСТВЕ КАМЮ И Х. ДУСТМУХАММАДА

Аннотация

В современную эпоху развитой науки и техники, когда в литературе лидируют модернизм и постмодернизм, индивидуальное одиночество, ставшее глобальной проблемой в области психологии, философии, эстетики и литературы, буквально поднялось до уровня синдрома. Исходя из того, что тема одиночества на данный момент является глобальной проблемой в литературе, в данной статье анализируются некоторые трактовки «мотива одиночества». В статье анализируется одиночество героев произведений Альбера Камю «Незнакомец» и Хуршида Дустмухаммада «Мудрый Сизиф», историко-мифологические, художественно-психологические факторы их одиночества, общие и разные стороны характеров.

**Ключевые слова:** Одиночество, запустение, отчуждение, абсурдная ситуация, национальный дух, характер, общество, мораль.

**Kirish.** Jahon adabiyotshunosligida, asosan, XX asr boshlaridan e‘tiboran “yolg‘izlik” muammosiga jiddiy e‘tibor qaratila boshlandi. Ayniqsa, Ikkinchi jahon urushidan so‘ng ushbu ijtimoiy-psixologik holatni tadqiq etishning ko‘lami global darajaga chiqdi. Yolg‘izlik murakkab ruhiy hodisa sifatida ijtimoiy-gumanitar fanlar – sotsiologiya, falsafa, antropologiya, psixologiya, estetika kabi fanlar qatori adabiyotshunoslikning ham ob‘ektidir. “Yolg‘izlik motivi”ni turli xalqlar adabiyoti doirasida tipologik o‘rganish jahon adabiyotining ravnaqi uchun tarixiy-estetik asos hisoblanadi.

Dunyo xalqlari adabiyoti muntazam ravishda adabiy aloqalar hamda bir xalq madaniyati va adabiyotiga doir tajribalarning boshqa bir xalq tomonidan ijodiy o‘zlashtirilishi natijasida ham taraqqiy etib boradi. XIX asr oxirlarida Yevropada paydo bo‘lgan modernizm adabiyoti insonning ruhiyatini, ichki olamini tasvirlaydi. Modernizm adabiyotining ko‘zga ko‘ringan namoyandalaridan biri Alber Kamyu hisoblanadi. Uning qahramonlari tushkun kayfiyatni, ijtimoiy begonalikni, umidsizlik va yolg‘izlikni boshidan kechiradi. Shu jihatdan olib qaraganda, modernist yozuvchining adabiy-estetik pozitsiyasi va ijod jarayonini o‘rganish badiiy asardagi ustuvor g‘oyalarni belgilash imkonini beradi.

**Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.** Muayyan millat adabiyoti o‘zga xalq adabiyotiga to‘laligicha ta‘sirini o‘tkaza olmaydi. Uslub, shakl va mazmun, syujet, obraz, epizod kabi jihatlarda ijodiy ta‘sirinishlar kuzatiladi, ayrim asarlarda hatto qahramon nomlarining ham ko‘chib o‘tish holatlari ko‘zga tashlanadi. Bunday holatlarni ba‘zan mualliflarning favqulodda ijod mahsuli yoki adabiy ta‘sirinish, adabiy sintezlashuv jarayoni

sifatida ham baholash mumkin. Jumladan, Said Ahmad, Abdulla Qahhor hikoyalarida Mopassan va Chexovning poetik mahorati, O‘tkir Hoshimov romanlarida Folkner va Remarkning badiiy uslubi sezilsa, Nazar Eshonqul, Ulug‘bek Hamdam ijodida esa ko‘proq Kafka, Kamyu an‘analari kuzatiladi. Ayni adabiy hodisadan Xurshid Do‘stmuhammad ijodi ham holi emas. Xususan, “Donishmand Sizif” romani yozilishida Kamyuning “Sizif haqida afsona” esesi bevosita ta‘sir qilganini o‘zaro suhbatimizda muallif inkor etmagan. Biroq, romanni g‘arbiga taqlidan yozilgan asar deyish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Muallif asar syujetini qurishda yunon mifologiyasi, qadim yunon dostonlariga tayanadi. Qahramon xarakteri esa bir qancha obrazlarning gibridlashuv jarayonida shakllantiriladi. X.Do‘stmuhammadning Sizif obrazi D.Defoning Robinzon Kruzo obrazi, Xemingueyning Santyagosi, Kamyuning Mersosi, Dostoevskiyning Raskolnikovi kabi bir nechta obrazlar hamda milliy folklor motivlarining sintezlashuv hosilasidir. Ayni hodisa o‘laroq Sizif obrazi o‘zigacha bo‘lgan talqinlaridan bir qadar universalroq, mukammalroq ko‘rinadi.

**Tadqiqot metodologiyasi.** “Donishmand Sizif” romani syujeti yunon dostonlari, Kamyu va X.Do‘stmuhammad asarlarida o‘xshash bo‘lsa-da, qahramon xarakterini yaratish masalasida esa muayyan tafovutlar yuzaga keladi. Har ikki asarda xarakter yaratish individual yondashuv va milliy mentalitet mezonlari asosida belgilanadi. Muallif asar badiiy konsepsiyasini sharqona ma‘naviyat va estetik tafakkur qarashlari negizida shakllantiradi.

X.Do‘stmuhammad o‘zigacha bo‘lgan Sizif talqinlarini barchasini ko‘radi, kuzatadi, uning holati haqida tafakkur qiladi. Bu obrazni badiiy sintezlab, unga milliy ruh va xarakter beradi.

Shu o'rinda, adabiyotshunos A'zamxon Qozixo'ja ta'kidlaganidek, "ijodkor shaklni tashqaridan olishi mumkin, lekin mohiyat, mazmun o'zini bo'lmasa, u shunchaki taqlidchidan nariga o'ta olmaydi" [Qozix'ja A. 2021:167].

**Tahlil va natijalar.** Sizif obrazining badiiy-tarixiy omillariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Gomerda o'ta ayyor, makkor sifatida tasvirlangan Sizifga Kamyu falsafiy omil sifatida qaraydi. Gomerda ko'proq Sizif voqeligi, uning jamiyatdagi yurish-turishi, xatti-harakatlari, ma'budlarga isyoni va jazolanishiga katta o'rin ajratilsa, Kamyuda inson va jamiyat munosabatlarining keskinlashuvi aks etgan ijtimoiy-falsafiy ramz sifatida qaraladi. Kamyu Sizifga jamiyatda insonning azobsiz, zulmsiz, kishanlarsiz yashashini istovchi timsol sifatida yondashadi, ayniqsa, asosiy e'tiborni uning yolg'izlik holatiga qaratadi. Kamyu o'z esesida Sizifning xarsangni yumalatish bilan bog'liq harakatlarini absurd deb biladi. Xurshid Do'stmuhammad esa Sizif mehnatda chiniqqan, qat'iyatli, har narsadan hikmat izlovchi, mulohazali, donishmand inson obraziga aylanadi.

Yunon mifologiyasida ma'budlar tomonidan la'natlangan va abadiy jazoga mahkum etilgan bu isyonkor odam, uning yolg'izlik holatlari bugungi kunga kelib mana shu kabi turlicha talqin etilmoqda.

Kamyuning "Begona" asari qahramoni Mersoni Sizif obrazining zamonaviy talqini deyishimiz mumkin. Merso ham jamiyat qonuniyatlariga bo'sunmaydi, axloqiy me'yorlarni bir chetga surib, hamma ko'nikib ketgan odatdagi rasmiy hayotni, shuningdek, u dinni ham, Xudoni ham inkor qiladi. Ayni xarakteriga ko'ra, u jamiyatga qo'shila olmaydi, yolg'izlanib qoladi. Natijada Mersoning qismati ham Sizif singari fojiviy ko'rinish oladi. Shu o'rinda professor U.Jo'raqulovning quyidagi so'zlarini keltirishni lozim topdik: "Haqiqatdan ham, odam hayotning shafqatsiz qonunlari tomonidan mahv etiladi. Bir so'z bilan aytganda, insonning ideal dunyosi bilan real dunyo, orzulari bilan vujud ehtiyojlari kesishgan nuqtada fojia – Hazrati Inson fojiasi maydonga keladi. Shunda odam oldida ikki yo'l – yo orzularini qurbon qilib jamiyat ichra baxtiyor turmush kechirish yoki orzulari bilan yolg'iz qolib, shafqatsiz hayot sahnasida tragik obrazga aylanish qoladi..." [J'raqulov V. 2015: 309].

Mavjud ijtimoiy axloqiy me'yorlardan, bashariy qadriyatlardan-da, yuqorida turib, o'z ko'ngli, o'z qalbi bilan yashaydigan Merso o'zini aslo gunohkor, adashgan banda sifatida ko'rmaydi. Uning yuragida odamlarga, qadriyatlar, axloqiy me'yorlarga hurmat, mehr emas, balki o'z idealidagi olamni qumsash, hamma narsa mumkin bo'lgan dunyoni istash hissi yotadi. U o'z xayolidagi olamni topolmagach, uning qalbida g'azab va isyonga o'rin ajratiladi. Kamyuning qahramoni Merso ertami-kechmi barcha odamlar o'lib ketadigan hayotda mazmun ko'rmaydi va uni absurd deb hisoblaydi. Mersoning tarixiy tipi sifatida Sizif ham o'z qilmishlaridan sira afsusda emas, uning tabiatida ham o'limga qarshi isyon, ma'budlarga qarshi g'azab, yashashga bo'lgan ishtiyoq ustun. "...Sizif o'zini aslo gunohkor deb bilmasdi, tavqi la'natga uchrashidan paydo bo'ladigan qo'rquvdan uning ko'ngli to'q, u o'zini gunohkor deb hisoblamas, lekin o'ziga ravo ko'rilgan jazo – mahkumlik qismati oqibatida itdek, quturgan yovvoyi quzq'undek manavi xarsangtosh ostida majaqlanib ketishdan qo'rqardi." [D'ustmuhammad X. 2016: 323].

Bu ikki qahramon ham o'z ko'ngil istaklari bilan yashashni istab, mavjud tartiblarni inkor etadi, ijtimoiy me'yorlarni buzadi, o'z mayllari sababli ayanchli qismat qarshisida qoladi. Har ikki asarda ham ijtimoiy begonlashuv, shaxs yolg'izligi, hayot uchun kurash, o'lim motivlari ustuvorlik qiladi. "Begona" asarida o'lim, absurd muhit, jamiyatdan begonlik, o'rnatilgan tartiblar muallif tomonidan tuturuqsiz holatda ko'rsatilishi tasvirlanadi. "Donishmand Sizif" romanida esa mag'lub insonning g'oliblik nashidasini surishi, insonning har qanday azob-uqubat, dard-alamni o'z sabri, bardoshi va irodasi bilan yengishini ko'rsatishga qaratilgan.

"Begona" asari matnida ko'p bor uchraydigan "mohiyatan olganda..." birikmasi absurd qarashni ifodalash uchun qo'llanilgan. Professor Uzoq Jo'raqulov fikricha, "Uning "mohiyatan olganda..." iborasi bilan "aniq, ravshan gap yo'q" jumlasini, aynan, absurd dunyoqarash zanjiri orqali bog'lanadi. Merso butun faoliyati, fikri bilan ekzistensial falsafa g'oyalari

aks ettiradi. Ya'ni nafaqat odamzodga, o'ziga ham "narsa" ("вещ") sifatida qaraydi" [J'raqulov U. 2006:50].

Filologiya fanlari doktori, professor Islomjon Yoqubovning ta'kidicha, "Odam har qancha haq bo'lmasin, butun boshli jamiyat, undagi qonun va uni ijro etuvchi o'nlab muassasalarga qarshi kurasha olmaydi. Bu jarayonda yolg'izlanib qoladi va inkor etiladi". Demak, aytilish mumkinki, Sizif ham, Merso ham o'z idealida, o'z dunyo qarashida, o'z ichki "men"ida o'ziga nisbatan haqligi, o'zining mavjudligini isbotlashga urinishi, shuningdek, har ikkalasi ham jamiyatdan ayro holatda yolg'izlikni boshidan kechirishi bilan ahamiyatlidir. Sizif yolg'izligi tarixiy ko'rinishiga ega, u majburan jamiyatdan ajratilib, kimsasiz biyobonga yolg'iz keltirib tashlangan. Mersodagi yolg'izlik modernistik talqin kasb etadi. U odamlar orasida, jamiyat ichida, faqat o'z "ideal"iga mos sherik topishda qiynaladi. Biroq har ikkisi ham o'z doirasida muloqotga muhtoj: Merso o'z olamidagi, uni tushunadigan suhbatdosh kerak bo'lsa, Sizifga kim bo'lishidan qat'i nazar ijtimoiy muloqot zarur. Bu ikki qahramonni bog'lab turadigan asosiy xususiyat ham ayni shudir.

Insonda o'zi xayol qilgan "ideal" olam tasavvurlari yashab turgan real hayotni kaos sifatida ko'rishiga uni o'zgalari tushunmasligi, atrofidagi odamlar bilan muloqotning yetishmasligi, asosan, sabab bo'ladi. Natijada u muloqotda o'zidan boshqa hech kimdan qoniqmaydi va o'zini o'z ichiga hibis etadi. Kimsasizlik vaziyatida bo'lgan kishining suhbat monologik tarzda, ba'zan ong ostida kechadi.

Alber Kamyuning "Begona" asari qahramoni ham ekzistensializm falsafasidan o'sib chiqqan, o'z qobig'i ichida, o'zining chegaralangan aurasida kimsasiz yashaydigan obrazdir. Jinoyat sodir etishi oqibatida qamoqxonada bo'lish, hukmni kutish jarayonidagi ichki ruhiy iztiroblari, xayoliy kechinmalari, o'zi bilan o'zi gaplashishi kabi kimsasizlik holatlari asarda shunday ifodanadi: "...ayni shu payt bir necha oydan beri ilk ovozimni aniq eshitib qoldim. Ko'p kunlardan beri qulog'imga eshittilib yurgan tovush shu ekan: shundagina men yakka bo'limga tushganimgan ber doim o'zimga o'zim gapirib yurganimni anglab qoldim" [Kamo A. 2014: 82]. Kamyu o'z qahramonining dardini, iztirobini, ichki kechinmalarini, ong osti qatlamlarida kechayotgan holatlarni ancha ishonarli tasvirlaydi.

"Donishmand Sizif" asari syujetida ham shunga muqoyasa bo'ladigan epizodni uchraydi. Sizif toshni dumalash kabi befoya ish bilan shug'ullanishdan o'zini harchand mamnun tutmasin, u ham ijtimoiy muloqotga, munosabatga muhtojligi seziladi. Uning tosh bilan suhbatlashishi, toshga rahmi kelishi, unga insoniy munosabat bildirishi kabi holatlar asar matnida ko'p o'rinlarda kuzatiladi. Ammo Sizifning kimsasizligi Merso holatidan biz farq qiladi. Zohiriy tomondan qaraydigan bo'lsak, Merso ixtiyoriy "kimsasizlik" odami bo'lsa, Sizif majburiy tarzda kimsasiz biyobonga keltirib tashlangan. Merso tabiatan odamlardan ajralish hissiga moyil bo'lsa, Sizifda ehtirosli birlashish ishtiyoqi ustunlik qiladi. Merso odamlarga qo'shilishi mumkin bo'lgan har qanday boshlang'ich nuqtani barbod qiladi, Sizif qanday bo'lmasin ijtimoiy yaqinlikni tutishga tayyor. Ammo ularni birlashtirib turadigan nuqta shuki – jamiyatda qadrlanadigan, amal qilinadigan tartib-qoidalarga isyonkor munosabatda bo'lishidir.

Biz Sizif va Merso obrazlarining o'xshash jihatlariga to'xtaldik, ammo bir muhim paradoksal holatga ham e'tibor qaratishimiz zarur. Xurshid Do'stmuhammadning Sizifi Kamyuning badiiy konsepsiyasiga zid keladigan badiiy obrazdir. Mersodan farqli ravishda Sizif ma'nisizlikda mantiq, umidsizlikda umid, yolg'izlikda halovat, iztirobda taskin topa oldi. Ana shu jihatlar Xurshid Do'stmuhammad asarining milliyligi va o'ziga xosligini ta'minlaydi.

**Xulosa va takliflar.** Har ikki asarda ham ijtimoiy begonlashuv, shaxs yolg'izligi, hayot uchun kurash, o'lim motivlari ustuvorlik qiladi. "Begona" asarida o'lim, absurd muhit, jamiyatdan begonlik, o'rnatilgan tartiblar muallif tomonidan tuturuqsiz deb tasvirlanadi. "Donishmand Sizif" romanida esa mag'lub insonning g'oliblik nashidasini surishi, insonning har qanday azob-uqubat, dard-alamni o'z sabri, bardoshi va irodasi bilan yengishini ko'rsatishga qaratilgan.

"Yolg'izlik vaziyati" dagi odam, uning "kimsasizlik" ichra topgan xulosasi A.Kamyu "Begona"sida fojia,

X.Do'stmuhammadning "Donishmand Sizif"ida hikmatga olib keladi.

"Donishmand SiziF" romani sharqona ma'naviyat mezonlar asosida qaralganda, shunday paradoksal holat kuzatildi: X.Do'stmuhammad "Donishmand Sizif" romani qahramoni

Sizifni sharq kishisi obrazi sifatida yaratmoqchi bo'ladi, biroq Sizifning ongu shuurida ma'budlar ma'budi, qudratli Zevsga nisbatan nafrat va isyon borligi, bu obrazni to'la ma'noda sharqona tafakkur kontekstida tasavvur qilish imkonini bermaydi.

#### ADABIYOTLAR

1. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронтоп. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015. – Б. 309.
2. Жўрақулов У. Худудсиз жилва. – Тошкент: Фан, 2006. – Б. 8.
3. Ёқубов И. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси. – Тошкент: Nurafshon business, 2021. – Б. 251.
4. Қозихўжа А. Гар ортуқ сўз дедим... / Тўпловчи, масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи: ф.ф.д., профессор У.Жўрақулов. – Тошкент: Nurafshon business, 2021. – Б. 167.
5. Қўшжонов М. Танланган асарлар: Адабий-танқидий мақолалар, эсселар, хотиралар. – Тошкент: Sharq, 2018. – 392 б.
6. Мели С. Глобал талкин поэтикаси. – Тошкент: Фан, 2020. – 216 б.
7. Асадов М. Альбер Камю ва Хуршид Дўстмуҳаммад прозасида абсурд қаҳрамон муаммоси/ "Сўз санъати сўзлиги", 3 жилд, 2-сон. Тошкент. 2020 йил. – Б.117-126.
8. Камю А. Бегона. Вабо. Ён дафтарчалар. Ҳикматлар / Сўзбоши муаллифи ва масъул муҳаррир: профессор А.Саидов; Тўпловчи: Л.Исоқов. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2014. – Б. 82.
9. Дўстмуҳаммад Х. Донишманд Сизиф. – Тошкент: O'zbekiston, 2016. – 360 б.
10. Тўраев Д. Сизиф ривояти ўзбек адаби талкинида // Жаҳон адабиёти. 2018 йил, 6-сон.
11. Раҳмонова Х. Хуршид Дўстмуҳаммад насри бадиияти / Адиб қисса ва ҳикоялари мисолида. – Тошкент: Poytaxt exclusive, 2021. – 164 б.